

Mikuláš Konkoly-Thege a Palác astrofyziky v Hurbanove

*Pomerne strohý objekt stojaci v centre Hurbanova dnes patrí k takmer zabudnutým stavbám, ktoré pripomínajú zašlý lesk svetovej vedy u nás na prelome 19. a 20. storočia. Miestni ho poznajú pod názvom „stará pôrodnica“, lebo bezmála tri desaťročia slúžil tomuto účelu. Pri jeho slávnostnom otvorení 28. júna 1913 ho však nazývali **Palácom astrofyziky** a bol súčasťou vedeckého areálu, ktorý dal vybudovať Mikuláš Konkoly-Thege (1842 – 1916) – filantrop a polyhistor. Príspevok venujeme aktuálnemu 145. výročiu založenia observatória v Hurbanove a 100. výročiu úmrtia jeho zakladateľa*

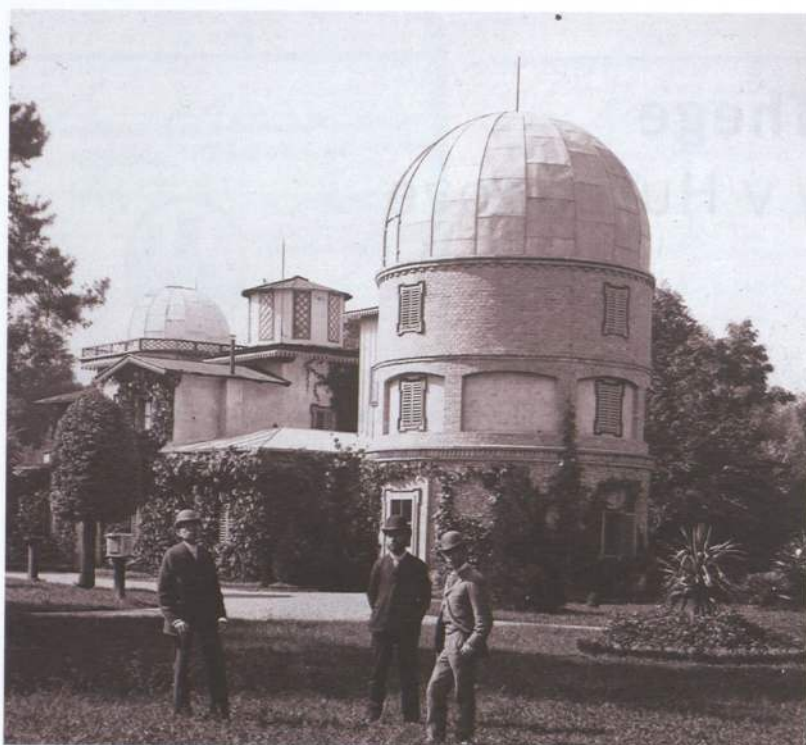
Palác astrofyziky, pohľad z Komárňanskej ulice
Palace of Astrophysics from Komárňanská Street
Foto: P. Hudák

Centrálna časť areálu budov:
1. kaštieľ, 2. bývalá lodenica prebudovaná na hviezdáreň,
3. hlavná vedecká budova.
Výrez z katastrálnej mapy, okolo 1900, archív A. Reška
Central part of the compound, about 1900

Palác astrofyziky bol vybudovaný na účely hlavnej vedeckej knižnice areálu, ktorá slúžila aj na konanie odborných vedeckých podujatí. Na poschodí objektu sa nachádzali vedecké pracoviská, ktoré sa venovali sledovaniu rojov meteoritov. Mikuláš Konkoly-Thege, ktorý stál pri zrode jedinečného vedeckého komplexu v Hurbanove, bol vzácnou osobnosťou obdarenou nielen nevšedným vedeckým talentom, ale aj spoločenským človekom plným ľudskosti a sociálneho cítenia.

Narodil sa 20. januára 1842 v Pešti, ale od detstva si vybudoval osobný vzťah k panstvu vo vtedajšej Starj Ďale,¹ dnešnom Hurbanove, odkiaľ pochádzal jeho otec. Bol vychovávaný ku vzťahu k hudbe a výtvarnému umeniu. Hral na klavíri a komponoval a ako dieťa vynikal aj v kresbe. Ako dvanásťročný skonštruoval malý parný stroj, ktorý mal originálne riešený piest a predznamenal jeho budúce smerovanie. Študoval na benediktínskom gymnáziu v Komárne, gymnaziálne štúdium dokončil v Budapešti, kde popri tomto štúdiu navštevoval aj prednášky na budapeštianskej univerzite.²

Observatórium, exteriér

Observatory, exterior

Interiér observatória

Observatory, interior

Astronomické prístroje v observatóriu

Astronomical tools in observatory

Konkoly-Thege medzi dunajskými loďníkmi

Konkoly-Thege among the boatmen at the Danube

Pracovňa Konkoly-Thegeho

Konkoly-Thege's workshop

Do jeho života vstúpila v roku 1858 nečakaná udalosť – telegram matky. Bol plný strachu pred ohlasovanou zrážkou Zeme s Donatího kométou. Matka ho žiadala, aby sa vrátil k rodičom do ich sídla v Starej Ďale v čase, keď sa mala stať ohlasovaná udalosť. Telegram zapôsobil na mladého Mikuláša zvlášť silno a vzbudil v ňom vážny záujem o astronómiu, ktorý ho poznamenal na celý život. Po maturite odišiel v roku 1860 študovať na prianie rodičov na právnickú fakultu. Sám si vybral, že právo bude študovať v Berlíne. Okrem tohto štúdia však navštevoval aj prírodovedné prednášky na univerzite v Berlíne.³ V roku 1862 ukončil štúdium práva a získal titul doktor práv. Krátko potom uskutočnil poznávaciu cestu po európskych observatóriách (Heidelberg, Göttingen, York, Greenwich, Paríž a Brusel).⁴ Po návrate z ciest sa v roku 1867 zamestnal na župnom úrade v Komárne, kde zúročil svoje právnické vzdelanie. Vo voľnom čase konštruoval vedecké prístroje, postavil si malú loď a zaoberal sa otázkami zvýšenia bezpečnosti paroplavby a vedenia parných lokomotív.⁵ Jeho všestrannosť a talent zapôsobil na spoločnosť ho vyniesli do pozície poslanca Uhorského snemu.⁶

Publikoval v európskych aj svetových odborných časopisoch. V kontexte svetového vedeckého diania patril medzi známe osobnosti a udržiaval odborné kontakty s H. C. Vogelom, A. Secchim, J. Z. F. Zöllinerom, G. Schiaparellim, E. Weissom, L. Weinekom. Medzi jeho priateľov patrili aj Richard Wagner a Franz Liszt. Od roku 1871 intenzívnejšie budoval vedecký komplex v dnešnom Hurbanove a rozširoval

jeho prístrojové vybavenie⁷ a vedeckú knižnicu. V rokoch 1890 – 1900 bol riaditeľom Štátneho ústavu pre meteorológiu a zemský magnetizmus v Budapešti.⁸ Zaslúžil sa o premiestnenie tohto ústavu z Budapešti do dnešného Hurbanova. V roku 1899 dal na svojich pozemkoch ležiacich oproti jeho kaštielu vybudovať so štátnym príspevkom hlavnú vedeckú budovu. Na tento komplex sa prišiel pozrieť okrem známych osobností vedeckého sveta aj vyslanec Japonského cisárstva Kiyowo Nakamura.⁹ V tom istom roku sa Konkoly rozhodol darovať celý vedecký komplex štátu.

Kedže nemal priamych dedičov (jeho dvaja synovia zomreli v mladom veku), v poslednej vôli v roku 1902 odkázal celý svoj majetok štátu.¹⁰ Toto gesto bolo naplnením jeho celoživotnej viery v pokrok ľudstva a vývoj smerujúci k humánnej a povznášajúcej spoločnosti. Svoje vynálezy odmietol patentovať. Veril, že vedecký pokrok musí slúžiť iba pre dobro celého ľudstva a ľudské ob-

javy prinášajú tým viac dobra, čím viac slúžia všetkým; jednotlivец nemá morálne právo ťažiť z objavu. Až do svojej smrti 17. februára 1916 bol riaditeľom celého vedeckého komplexu bez nároku na mzdu.¹¹

Za svoju činnosť bol často oceňovaný: univerzita vo Philadelphii mu udelila čestný doktorát, bolo mu udelené ocenenie *Pro litteris et Artibus*, pruský, württemberský a srbský rád, aj viaceré medaily za fotografovanie nočnej oblohy. Ako najvyššie svetové ocenenie v oblasti astronómie boli po ňom pomenované dve nové objavené planéty vo vesmíre (č. 1445 Konkolya a č. 1259 – Ó Gyalla).

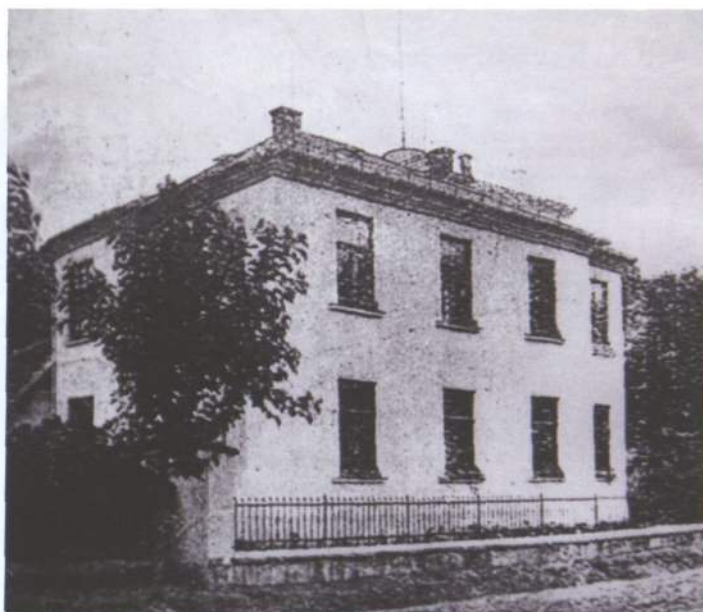
Na začiatku 20. storočia patrilo observatórium v Starej Ďale k popredným svetovým observatóriám, ktoré sú dodnes uvádzané aj v zahraničných encyklopédiách. K jeho súčasťam patrili aj tzv. Palác astrofyziky, v ktorom bola umiestnená vedecká knižnica a vedecké pracoviská vybavené prístrojmi. Jedným z najdôležitejších bol komparátor, ktorý sa používal pri práci na pozorovaní rojov meteoritov.

Vráťme sa k Palácu astrofyziky. Napriek pomerne strohému architektonickému členeniu objekt nezaostával vo vybavení za ostatnými objektmi, ktoré dal Konkoly vybudovať. Palác postavili v predpolí zrušeného panského dvora jeho kaštiela a bolo k nemu pričlenené aj severné krídlo bývalého panského dvora s obytnou časťou pre sluhov. Bohatú vedeckú knižnicu, ktorú budoval Mikuláš Konkoly-Thege už od svojej mladosti, dal umiestniť na prízemie novej budovy. Dovedajšie umiestnenie knižnice v kaštieli, v ktorom Konkoly naďalej býval, už nevyhovovalo, lebo knižnica mala byť prístupná vedeckým pracovníkom ústavu aj odbornej verejnosti. So vzrastajúcim záujmom svetovej vedeckej verejnosti o problematiku sledovania rojov meteoritov dal na poschodie nového objektu umiestniť spomenuť komparátor a nad hmotou schodiska dal vybudovať terasu na pozorovania. Vybavenie interiérov taktiež

nezaostávalo. Okrem parketových podláh a noblesne pôsobiacich vysokých dvojkridlových dverí zdobila steny interiérov maľovaná šablónová výzdoba v secesnom štýle, ktorá výtvarne obohacovala vybavenie.

K veľkým vzácnostiam patrí zachovaný opis objektu z obdobia jeho otvorenia a dve fotografie z jeho interiérov. Podľa opisu sa do objektu vstupovalo pomerne nízkymi dvojkridlovými dvermi do schodiskovej haly. Odtiaľ sa vstupovalo do priestoru knižnice, ktorý bol prepojený s pracoviskom knihovníka. Na prízemí sa nachádzala aj malá hostovská izba s vlastným hygienickým vybavením. Na poschodí sa zo schodiskovej haly vstupovalo do pomerne veľkej miestnosti s komparátorom. S touto miestnosťou susedili ešte menšie laboratória a kancelárie vedeckých pracovníkov. Na terasu nad

schodiskom sa vystupovalo po malom točitom schodisku. Na inštalovanie komparátora bol počas stavby vytvorený montážny otvor na hlavnej fasáde, ktorý bol pri dokončení stavby domurovaný a bolo tu osadené jedno z okien.

V hektických časoch, ktoré nastali v roku 1918, si vedecký komplex udržal svoje poslanie aj napriek redukciám financií. Prvé vedecké prístroje odviezli z budovy v roku 1918 pri sťahovaní odborných pracovníkov do Maďarska po rozdelení hraníc. K ďalšiemu premiestneniu prístrojov došlo pri sťahovaní vedeckých pracovníkov do Prahy v roku 1938 po opätovnom rozdelení hraníc a v roku 1945 opäť do Budapešti. Až do záveru druhej svetovej vojny sa Palác astrofyziky zachoval bez podstatnejších zmien (s výnimkou vybudovania niekoľkých priečok). Koniec vojny predstavoval v dnešnom Hurbanove obdobie bezvládia, drancovania a všeobecného chaosu. Vedecká knižnica, ktorú budoval Mikuláš Konkoly-Thege po celý svoj život, bola spolu s ostatnými vedeckými objektmi vyplienená a čiastočne aj spálená (z veľkej časti rómskym obyvateľstvom).

Objekty bez správcov sa stávali ľahkou obeťou divokého a živelného pustošenia, a tak v roku 1959 vyhorel aj kaštieľ. Po návrate vedeckých pracovníkov do zdevastovaného komplexu sa už niektoré objekty nedali používať a aj s ohľadom na znížené kapacitné obsadenie komplexu boli prenechané na využívanie inými organizáciami. Tak došlo v roku 1959 k prestavbe Paláca astrofyziky na polikliniku s pôrodnicou. Prestavba si vyžiadala radikálne zmeny dispozície aj stavebného vybavenia objektu. Napriek úpravám si objekt zachoval svoj exteriérový výraz a mnohé sú-

časťou stavebného vybavenia. K najpozoruhodnejším patrilo točité vstupné schodisko na terasu s ukončením v tvare valcovitého telesa a kované zábradlia terasy i schodiska. Zachovali sa aj stolárske výrobky, podľa ktorých je možné realizovať kópie v polohách, kde si to bude vyžadovať pamiatková obnova.

Počas existencie pôrodnice a neskôr zdravotného strediska s ordináciami lekárov bol objekt udržiavaný. K posledným výraznejším opravám došlo v osemdesiatych rokoch 20. storočia. Po ukončení prevádzky po roku 1989 prešla budova do správy majetku mesta Hurbanovo a istý čas ešte poskytovala priestory na prenájom pre súkromné ambulancie lekárov. Po odchode posledného z nájomcov sa mesto začalo pripravovať na komplexnú pamiatkovú obnovu a s menším oneskorením sa v roku 2015 realizoval aj architektonicko-historický výskum. V súčasnosti mesto Hurbanovo v priestoroch Paláca astrofyziky pripravuje zriadenie múzejnej expozície venovanej osobnosti M. Konkoly-Thegeho. V roku 2006 už vzniklo pri Slovenskej ústrednej hviezdárni v Hurbanove aj *Múzeum Mikuláša Thege-Konkolyho*. Mesto pripravuje v spolupráci so SÚH rozšírenie expozície v priestoroch, ktoré sa autenticky vzťahujú k osobnosti M. Konkoly-Thegeho a jeho celoživotnému dielu. Po realizácii komplexnej obnovy by mal rekonštruovaný objekt slúžiť nielen na múzejné účely, ale aj na reprezentáciu mesta Hurbanovo.

Priečelie paláca okolo roku 1925, kópia zničenej fotografie, archív A. Reška
Front façade of the Palace, about 1925

Bývalý hlavný vstup do objektu v dolnej časti schodiskového rizalitu
Former main entrance to the house

Veža hlavnej budovy, interiér

Tower of the main building, interior

Zdroje

KONKOLY-THEGE, M. Album fotografií (súkromný archívny fond vo vlastníctve Ing. A. Reška).
 REŠKO, A. Súbor poznámok s textami k fotografiám z rokov 1965 – 1980.
 KOSÁR, D. A csillagvizsgáló változatlan küldetése. In *Vasárnap*, 1995, 18. jún.
 Redakcia Szabad Újság. Kádár születési legendája A másík vonal. In *Szabad Újság* 1998, december.
 Rodostrom rodu Konkoly-Thege (súkromný archívny fond vo vlastníctve Ing. A. Reška).
 VIRŠÍK, R. – DAŇO, R. *Návrh na vyhlásenie nehnuteľnej veci za národnú kultúrnu pamiatku*, KPÚ Nitra, 2006.

Literatúra

BOROVŠZKY, S. *Magyarország Vármegyéi és Városai, Komárom Vármegye*. Budapest, 1907.
 DRUGA, L. *Hvezdáreň Hurbanovo*. Nitra : SÚAA, 1998.
 HUDÁK, P. – PIATROV, M. *Hurbanovo, pamätihodnosti mesta*. Mesto Hurbanovo, 2011.
 Kolektív autorov. *Súpis pamiatok na Slovensku II*. Bratislava : Obzor 1968, s. 445.
 KRESÁNEK, P. a kol. *Slovensko. Ilustrovaná encyklopédia pamiatok*. Bratislava : Simplicitissimus 2009, s. 142.
 PETROVAY RESKO, S. *Felvidéki Kastélyok lexikona*, II. kötet. Nitrai kerület, Szlovákia, Komárno : Könyv-és Lapkiadó 2003, s. 176 – 179.
 RÉCKA, A. *Hurbanovo – historický vývoj, stavebné a umelecké pamiatky, významné osobnosti*. Hurbanovo : Artcentrum, 2011.
 SZÉNÁSSY, A. *Komárno a okolie na pohľadniciach – Komárom és vidéke Képeslapokon*. Komárno : Integrita Kiadó, 1997.

Poznámky

- 1/ Stará Ďala (maď. Ógyalla, Ó-Gyalla, nem. Altdala) bola v roku 1948 premenovaná na Hurbanovo.
- 2/ Pravdepodobne prednášky profesora fyziky A. Jedlika v ňom prebudili záujem o spektrálnu analýzu.
- 3/ Navštevoval prednášky vtedajších významných predstaviteľov vedy, ako boli zakladateľ mo-

dernej meteorológie J. H. Dowe, významný astronóm J. F. Encke a všestraný teoretický fyzik H. G. Magnus.

4/ V roku 1883 uskutočnil významnú cestu po observatóriách a navštívil vedecké pracoviská v Postupime a Štrasburgu.

5/ Skúšky na vedenie parných lodí a lokomotív si urobil ešte v roku 1864. Má veľkú zásluhu na modernom zmapovaní dna Dunaja a pričínal sa aj o vybudovanie železničnej trate spájajúcej Nové Zámky a Komárno (ako strojuvoda viedol aj prvý vlak na tejto trati).

6/ Medzi rokmi 1896 – 1906 bol zvolený za poslancu Uhorského snemu a zo svojej pozície podporoval nielen rozvoj vedy vo vtedajšom Uhorsku, ale aj zlepšovanie sociálnej situácie najchudobnejších vrstiev spoločnosti. Zasadzoval sa za demokratizáciu školstva, aby vysokoškolské vzdelanie nebolo iba výsadou majetných, a sám finančne podporoval mladých nádejných vedcov a umelcov z radov nemajetných vrstiev.

7/ V roku 1874 získal od Johna Browniga z Londýna 10,5-palcový refraktor a na jeho umiestnenie prebudoval na observatórium malú lodenicu (kúpeľný dom) na brehu jazera v parku pri kaštieli. Sám konštruoval časti alebo aj celé pozorovacie prístroje z komponentov, ktoré si objednával po celej Európe, a sám ich aj vyrábal. Vďaka jeho technickému talentu mali astronomické pracoviská v Hurbanove profesionálne vybavenie, ktoré nezaostávalo za svetovým vývojom.

8/ Zásluhou Dr. Mikuláša Konkoly-Thegeho vzrástol počet meteorologických staníc zo 190 v roku 1870 na 1 438 v roku 1911.

9/ Návšteva mala kľúčový význam pre začatie budovania štátnych astronomických observatórií v Japonsku. Počas manévrov cisárskej armády v Sárváre si o rok neskôr (1900) prišiel prezrieť jeho vedecký komplex následník rakúskeho trónu František Ferdinand d'Este a zdržal sa v Starej Ďale niekoľko dní.

10/ Ako dôkaz Konkolyho sociálneho ctenia bola jednou z významných podmienok jeho poslednej vôle aj požiadavka, aby poľnohospodárska pôda, ktorú vlastnil, bola rozparcelovaná bezzemkom.

11/ Je pochovaný v rodinnej hrobke v dnešnom Hurbanove.

1/ a 4/ Primárna šablónová výzdoba interiéru na poschodí z roku 1913

Remains of the original interior painting on the upper floor from 1913

2/ Hlavné schodisko, súčasný stav

Main staircase, today's condition

3/ Pôvodný vstup na pozorovaciu terasu, súčasný stav

Original entrance to the observation terrace, today's condition

Dobové fotografie z albumu M. Konkoly-Thegeho (z archívu A. Reška), súčasné P. Hudák

